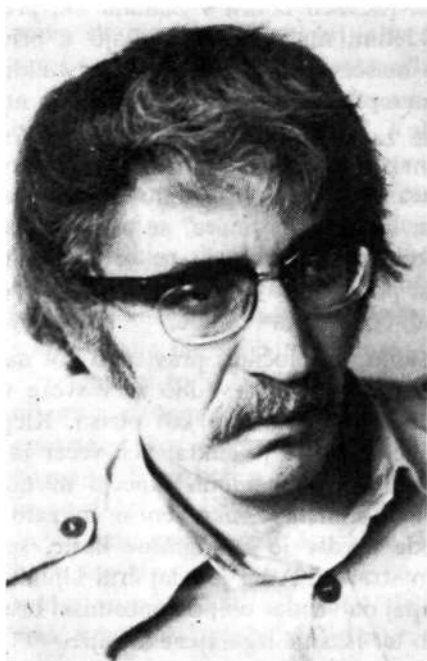

Marjan
Kolar

Obrazi svobode

(poglavje iz romana Zvezde in križi)

»To pomlad bo konec, zares bo!« sliši Jole šušljati sosedu, vtem ko še naprej z njimi vred vstaja na brlitzg piščalke, teka na priučena povelja, se postavlja v vrste in koraka na delo. Senden se v ničemer ne spremeni in kapi bolj kot kdajkoli s čemerno budnostjo preutrujenih psos čuvajev bevsakajo nevarno, popadajo in bijejo z nezmanjšanim besom. Mogoče vmes res zasika tudi strah, kaj bo z njimi, ko Nemci

vojsko izgubijo. Imajo vsak dan tanjše živce in moške to čutijo. Zato zmeraj glasneje rase šepet, se vedno bolj pogumno kotrlja po baraki, dokler ne zazveni brezobzirno jasno v jutranja preštevanja, med povratnike z dela in v prerivanje okrog kotlov s hrano:

»Konec bo, konec!«

Mesec, dva največ, kaj je to še važno! Preživijo kako, če so zimo, jesen in ves čas prej. Mežikajo v zrak, kjer ameriški lovci že vsak dopoldan in popoldan preletavajo nemško nebo, kot da so na vejah kje doma; pokosijo vse, kar se premika na kolesih. Po vsakem uspehu se letala bahavo pozibavajo na krilih, barake pa zahrumijo kot panji, ki se pripravljajo na roj. Kakor da tudi kacetrnikom poganjajo perutnice, se zvečer v tem in onem kotu oglasijo polpozabljeni napevi, prešerno poskočijo šale. Presenečeno se Jole zagleda v soseda, ki ga vso neskončno zastano sendensko dobo pomni kot mrkeža, zdaj pa iz svoje otrple, previdne sivine nenadoma izgubi dovtip.

Sadrasta skorja na licih, ki jih vsa leta maskira v brezosebno enakost, začne pokati, da po koščkih prilezejo izpod nje oživele oči, zaštrli odločnost v čeljustih, se odluščijo obrazi v svojo lastno podobo, znano od davno nekoč izpred enobarvnega bledičnega opleska zaporov in taborišč. Bolj pa ko se motajo iz lupin, hitreje se jim krepijo tudi glasovi. Prevzame jih zvok

lastnih nevajenih misli, zбоhotijo se jim in uidejo, da znenada zafrfotajo v prostoru divji načrti:

razbiti esesovce in kape, prevzeti oblast v Sendnu tik, preden pridejo zavezniki, obračunati s prekletimi mučitelji! se opijajo v prividih komaj prebujenih silovitosti, kujejo maščevanja, bi kar davili in tolkli za vsa ponižanja in bolečine, bi trgali in teptali, svinje brezčutne, za leta nazaj!

A kaj, če jih policisti še zadnji hip kot ovce stlačijo v transport? Na vzhodu menda delajo tako, nekdo ledeno oprha komaj brzdan razvnetost. Odvlečejo jih brez hrane v neznano ter jih postrelijo ali pa opravijo z njimi celo kar v Sendnu. Lahko bi, kdo jim kaj more? se povezne nadnje resničnost. Storijo to kadarkoli, saj kacetniki nimajo ne orožja ne organizacije, niti rednih prisluškovalcev na pravem kraju ne. Za Nemce so res še zmeraj potrebna delovna živina, a kaj, če tovarna obstane?

Ampak saj se oboji le šalijo, krvoločneži prav tako kot napovedovalci nesreče, razbira Jole utišano režanje. Samo vadijo se v sveže vzkilem pogumu, govorijo drug čez drugega in junačijo kot otroci. Klepetajo in se šalijo, pretezajoč se od zadovoljstva, da je enkrat več večer in z njim dan ujetosti manj. Zraven na vsak pisk samogibno skačejo mirno, še zmeraj ubogljivi do mozga, zdresirani domala v ukročenost in zato za lep čas nenevarni. Saj tleskajo besede predse le kot igralne karte, se gredo razburljivo kupčkanje načrtov in strahov. Adut je zdaj črni kljukasti križ, zdaj bela ali rdeča zvezda, vse skupaj pa vendar bolj delopustniški hrup. Kozarcev še manjka in pijače za pozabo ter iskanje izgubljene korajže.

Omotični so kot jaz, si reče, le zase tega ne znajo obdržati. Vsak drugače prenaša težki vonj sendenske marčne zemlje. Se ti zdi, da se te oprime kar zjutraj na apelu, vdihavaš ga še zvečer s pograda in na čuden način ta pomlad bolj kot vse prejšnje prevetri barako večno lužnatega jetniškega smrada.

Počasno zavdajanje noče več prenehati. Ostro zbrušeno nebo odbija dehtenje pognojene prsti, jo namaka s silovitimi mlačnimi nalivi, zamočvirja vso ravnino, veter pa spet odnaša odvečno, sito puhtečo vlago z njiv v svetli zrak. Potem znova od kraja ta pomladni kolobar prastarega parjenja neba in zemlje. Še smrt iz ameriških letalskih strojnic se blisketa ptičje igrivo ob vsakem nizkem preletu, v vibastih vozlih vijugajo nevidni piloti iz dneva v dan bolj paradno domišljavo.

Zmeraj manjši in nepomembnejši potlej s coklami nosiš povsod s seboj lepljive grude. V progaste cunje se ti zajé vonj po oplojeni gnilobi prsti in sočni rasti trav ter se spaja z dražljivo krožečo mešanico, ki te napenja v razposajenost in v potrnost hkrati.

Kaj bo z nami, ko bo konec? otipaš v tovarni skozi megličavost lastnega vretja levo in desno nemška ugibanja. Iz brezvoljnih rok ter begavih oči jim bereš umike in poraze na vseh frontah jasneje kot s štabnih zemljevidov. Prišteješ še bombne napade skoraj vsak dan, mogočno sprehajanje ameriških letelih trdnjav pod najvišjim soncem, pa imaš molčeči obup zaradi razpadanja tisočletnega rajha v živem pred seboj.

Zlobno se naslajaš nad njihovo nesrečo. Ne privoščiš jim niti izgovorov, da so ves čas le bedni brezimni pajacki in topovski golaž v igri velikih. Saj, to vlogo bi strašno radi igrali po letih napihovanja in hajlanja zaradi zmag svojih železnih divizij, zdaj ko se neusmiljeno seseda in izginja že sama sveta vera v edino Nemcem dane gosposke pravice.

Mrzlo se režiš njihovi prozornosti, za katero so v golem strahu celo bolj klavrní od taboriščnikov. Kakor njihove zbombardirane hiše, ki jim odstopajo stene, da brezsravno razgaljajo notranjost, dotlej skrbno skrito tujim očem, se krha z njih dovčerajšnja ošabnost in se kažejo v ostudni nagoti takšni, kakršni so za domišljavimi krinkami od vekomaj — mali ljudje z ozkim obzorjem, čredno topi preštevalci mark in pfeningov od plače do plače, zdaj pa plemensko ogroženi. Kopenske živali tik pred povodnijo, ki se jim neogibno bliža, ker so še zadnji nasipi porušeni. Le tega ne vedo, s kakšno silo jih zalije in v katere globine zavrtinči.

Ogabni so v svojih okornih poskusih pokazati se zaničevanim kacetikom nenadoma dobri in krščansko sočutni, ponujajoč ob malicah vodeno pivo ter nesmiselne uslugice, da bi jih morda pridobili za rešilne pasove. Nemara bi po koncu kdaj pričali zanje, da vendar ne morejo biti nacisti, če so dobri do Hitlerjevih sovražnikov.

Joletu smrdi vsak dan huje. Kakor da zavlada splošna driska, ker se hoče vse živo na mah otrebiti in očistiti preteklosti ter podganje hitro za vsako ceno poiskati trdnih tal. Je desetkrat bolje do bodeče žice po sveži zrak s polj, se splača vleči težke cokle do zadnjih barak, kjer diši mlado rastje močnejše kot sredi taborišča. Stegneš se v mislih tja čez, s hrbtom proti ljudem, počeneš po pastirsko na pete pa zablodiš napol kar med melinjske njive, tipaš svojo lastno pot domov.

Ni treba ne Ovčarjevega kurbirskega slovarja ne Sergejevih obzirnih namigovanj, da so tri leta odsotnosti dolga doba. Se vsak parfum davno razdiši in ljubezenska molitvica zljajna. To veš sam. Ni nujno ogledalo za priznanje, da po Schönaui in Sendnu nisi ne lepši ne plemenitejši. In če sam nisi več tisti nežno čuteči študentek kot ob odhodu v partizane, zakaj naj bi bila Manja še zmeraj enako milo, lenobno sladko, zaljubljeno, pisemsko stanovitno bitje? Da se ji le še zasveti v očeh ob snidenju, da vsaj na tleh pripravi ležišče zate, za oba, pa ne izpustiš več ne ti nje, ne odjenja ona. Nastradan si po teh letih vsaj ženske nežnosti bolj kot kruha.

Pa roke vedo, kako prijeti za delo; kovač, zidar, strugar, vseeno. Za dva pridelaš mimogrede zmeraj in povsod. In nobenega priganjstva več, nič dali dali, los los! Vsako jutro si izmisli lastno parolo za svoj dan. Še eses pa Schönaui in Sendnu si izrenčiš po malem ob ženki — Manji, se nadihaš miru dosita kot tega zleknjenega barjanskega kipenja, ki še ne dočaka oračev, dokler lovci sejejo krogle po njem. Pa se tudi oni kje ugnezdijo, jim bo pokanja kmalu vrh glave preveč.

Besede, ki te v baraki zdramijo iz blodenj, so po zvenu skoraj partizanske. Jih ne zgrešiš niti po desetih letih, ampak obrazi niso pravi, še kar sendnski: atki, gospodje z živci, skromneži in kmetiči, zadaj nekje Ovčarjeva spaka kot zmeraj, če voha zabavo. Glas je na daleč dober.

Odločen, močnejši od drugih, da jih zaobseže in prisili k molku. Rezek že vnaprej preseka morebitno omahljivost in pripombarstvo. Zares, Dolenc tako govori Slovencem pri mizi. Tudi on, to pomlad izvaljen iz blede brez-pomembnosti, se prvič zdaj prav poveljniško povzdiguje.

»Tovariši!« rase nadnje, »svoboda se bliža in kmalu bomo odšli domov. Mi tu smo zdravi, toda bolni tovariši v revirju so oslabei in ne bodo mogli nikamor. Naša dolžnost je, da jih ne prepustimo same sebi. Zato predlagam, da jutri in potem ob četrtnih, ko imamo hladno večerjo, odstopimo vsak četrtno ter jo pošljemo našim bolnikom v revir!«

Možje zahrumijo, da se to razume samo po sebi, Jole pa gleda Dolenca in ne ve takoj, kam bi z njim. Glas ima v redu, glavo na pravem kraju, po dolgi brezimnosti je tembolj odločen. Nekam v daljavo zre, kot da zares vidi dlje od drugih. Že kar zametek komandanta sredi mečkaških povprečnežev. Saj nemara potrebujejo nekoga, da jih potrpežljivo zbobna kvišku in se ne prebudijo šele v partizanski svobodi. Trušč, ki ga ženejo, domala spominja na bataljonsko živahnost. Lastni govori se zato utrnejo v spominu pa odobravanja agovcev. Ampak ne mešati, dragi Jole! Možje v gozdu so prekaljeni borci, za silo ti sleherni pokomisari v malem, na vsakem koraku ve, kaj je prav, kaj ne, tile kacetniški pa ne bi nikoli namerili v živ cilj in sami sebi so zmeraj prvi ter najbližji. A saj Ovčar že pobalinsko mežika: ljudsko zborovanje brez plesa.

Sergej se tenko posmehne, kot da mu bere misli:

»Upam, da se bodo bolniki od naših četrtn hitro zredili. Hladne večerje so od nekdaj košček kruha, drobnogledna kockica margarine in košček klobase. Ne pomnim, da kdaj ni smrdela.«

Domoljubna burka torej, uvidita oba, dobro mišljena, a vsaj za leto dni v zamudi. Pranje slabe vesti in zavednost pet minut pred dvanajsto. Noben Dolenc tu ne more veliko spremeniti. Pač star film, ki kar naprej natrgano drdra med pogradi te barake, druge le malo drugače.

Sergej se še posmeje pavlihovskemu poskakovanju in ihti, Sergej, ki sam vse bolj govori o domu in ženi. Od kolodvora do tihe meščanske hiše je njegova pot točno določena; skoraj naravnost. Ljubljane menda nihče ne bombardira zares, zato ga bo vsak kos pohištva počakal, kakor stoji od nekdaj. Tudi na risalni deski ne bo prahu. Kar sede lahko in dokonča pred leti začeti načrt. Njemu je vse vnaprej zarisano in jasno.

Za šalo dregne Joleta, kdaj kani še on spet zakomisariti, kaj organizirati ali se vsaj vključiti v kakšno zbiranje. Nosi za oba v Dolenčevo škaflo, se ne naveliča poročati, kako prvič še vsi dajo in drugič le tisti, ki premorejo pol paketa. A Joleta ne zanima več. Daje svoj delež ter odhaja na zrak. Skoraj žal mu je, da izda Sergeju, kako slučajno spazi Dolenca v revirju pri polni skledi mlečnega riža.

»Pa si mu vsaj zaželel dober tek?«

»To se spodobi.«

Ob deževju leno polega, ob soncu hodi vohat zmeraj toplejši veter. To, ne Sergej niti filmčki z Dolencem in atki. To pa tovarna, ki z zmeraj bolj zatikajočimi se stroji vsaj še trga dneve s koledarja. In dobro je, da kacet-

niške prepire zamenjata šepet in smeh. Saj s paketi je konec, s pismi tudi. Kaj bi ugal, kdaj bo konec še z Nemci, bo že, ni posebno pomembno. Nobena stvar ni zares pomembna, razen sonca.

Pozna predobro to, vsega naveličano otopenost. Zmeraj kak star kaznjeneec tako občepi brez vidnega vzroka. Po veljavnih sendenskih pojmih je sposoben za sleherno delo. Kot veteran je utrjen in vaje muh različnih kapov, da jih zna predvideti kot drugi dež ter se jim ogniti pravi čas. Po leto dni veteran ne prejme udarca ne brce, tako do popolnosti se vklopi v taboriščni red.

Potem znenada odneha in oči se mu izpraznijo, kakor da se zazre vase in z rentgensko sposobnostjo resnično vidi v lastne živce in žile, v kostno celičje, žleze in drobovje. Dolgo se opazuje z ravnodušno strokovnjaško natančnostjo, da ne bi bilo pomote, nato pa pokima ime bolezni: obraba.

Vse do te pomladi Jole ne dožene, kaj obsega ta beseda, da jo v taborišču neradi celo omenjajo. Zdaj se polagoma odpira pred njim, kakor da zalista po stari knjigi. Je to do biblijskega papirja stanjšana volja za obstanek, veselje za tuhtanje načrtov, za brušenje notranje odpornosti. Je naveličanost opravljati vsak dan iste poniževalne poskoke pred esesovskimi dreserji. Je na dnu vse bolj na gosto prižigajoče se svarilo, da v resnici ne ve kaj prida o svojih ljudeh, o Manji, atu in mami, o tujih pa veliko preveč. Torej predvsem ne vriskati otročje preglasno svobodi naproti, ko se ti niti ne sanja, kaj ti prinese in kaj vzame.

Kmalu prilistaš do tja, ko z zaprtimi očmi samo zoprno mikroskopiraš. Eses in kaceti ti izostrita pogled v povečevalno steklo. Brez zlega namena zreš naokrog, a na lepem nobena reč ne ohrani prvotne oblike. Niti ena parola ne zdrži kacétné kisline. Ne tiste o bratstvu in sočutju ne o za vselej premagani sebičnosti ne o sončnem svetu brez sovraštva po koncu vojske. V karkoli zadeneš, vse nabuhne, se razleze, zdrsne na tla, zmaličeno na svetle in temne polovice, nesmiselne vsaka zase, dokler se ne nagrmaadijo sredi tišine v strašljivo gmoto.

Nekaj bi bilo treba zmontirati iz razredov Schönausa in Senda, iz obrazov tam in tu pa iz samega sebe, vendar nimaš ne lepila ne volje; samo »obraba« ponavljaš kot razlago ali izgovor lastni nemoči, brezbrizno strmiš skozi tovariše. Je vsakega nekaj, a nobene celote. Vsi deli tvojega kolesja so posamič v redu, le premikajo se tako škripavo upočasnjeno, da pri vsakem zasuku zdvomiš o smislu takega obratovanja. Pa ni miru niti maziva, in ko ne doženeš zakonov lastne mehanike, se sredi razdrtije zaveš razlike: obrabljeni veterani, ki jih srečuješ v spominu, so štirideset, petdesetletniki, ti pa si boš te dni voščil šele za petindvajset let. Oni naj se v božjem imenu naveličajo misliti in živeti politično, delovno, taboriščno, tovariško, družinsko, celo osebno, v tebi pa kri prekleto jezasto poganja, se ti seme nabira v koščenih ledjih in premoreš komaj kaj manj mišične moči kot nekoč. Čutiš starčevsko težke možgane in se ti zdi vse početje naokrog stokrat ponovljeno, do kričanja bedasto. Čenčanje o koncu vojske je mešanje desetih radijskih napovedovalcev, ko vsi hkrati bebljajo enako tečno, no-

beden pa noče niti za hip pomolčati o samem sebi, kakšen se bo vrnil domov za darilo. Neke otročje vloge se gredo, film igrajo, kar naprej v isti baraki, zbiti za prenočevalnico, ne za teater, smešni zebrasti govorci, pridigarji in buditelji drug drugega, ko vendar do kosti zna vse na pamet.

Vrti se torej, igrica, suči se filmček pred mano, mimo mene, brez mene!

Položi svoj četrtkov delež v Dolenčevo škatlo za bolnike in zabeleži, da je navdušenje darovalcev staro že tri tedne. Pri enem še uplahne v zadrego pred tovariši, zato mož da. Drugi ne da in sploh ne pove, zakaj ne. Nobeden ga niti ne vzame v precep. Tretji ne da, ker je sam lačen. Četrtri po čudežu še prejme paket, zato odstopi smrdljivo klobaso.

Jole suho razloži Sergeju:

»Drugič sploh nobeden več ne bo dal. Američani so pretrgali zveze in s paketi je konec.«

Takrat skoči igralec Dolenc v prvi plan, zardi, ker mu tako piše v vlogi ali kdove zakaj, ter mu zatuli v obraz:

»Pred vsemi povej, da ne moreš pozabiti tistega riža! Ampak tovarišem sem že davno povedal resnico: bolničar mi je odstopil svojega. Nikogar nisem oškodoval in ne dovolim, da se mi posmehuješ!«

Zaradi ščepca resnice penast bes, prigan na vrelišča kakšnega kapa, zaigran ali zaresen, nevarno popadljiv, kar sovražen, a še zmeraj zebrast. Kacetnik laja na kacetnika, lepa norost, meri onega, ga s hladnim mirom rine nazaj v njegov film:

»Kdo ti pa kaj hoče?« blago vleče Jole besede. »Še besedice ti ne očitam. Ti si pač človekoljub take sorte, da zbiraš za bolnike črn kruh, sam pa ješ riž, ker verjameš, da jim kruh bolj koristi. Tvoja stvar.«

Se zasuče proč; saj nemara je predstave konec s paketniškim socializmom vred ali tudi ne. Ne zanima ga to, kakor ne odkrita užaljenost atkov ne Ovčarjeva pohvala. Sergej meni, da mora govoriti in prvič si zaželi, da bi molčal tudi on. Vsaj njima besedila zares niso potrebna in česa še ne vesta o Sendnu?

»Dolenc je do pike tak kot gospod, ki je pod mizo skrtil klobaso in se vsakokrat popraskal po peti, da je lahko ugriznil. Ko sem rekel, da mu je nihče ne bo ukradel, mi je strašno zameril. Ni slab on, ki ni delil s tovariši, temveč jaz, ki sem ga zalotil.«

»Senden nas v ničemer ni izboljšal, niti malo spremenil, komaj kaj izmodril, to je vse,« odmahne Jole. »V tem je tudi odgovor na tvoje vprašanje, zakaj ne delam politično. Če še sploh znam, med temi ljudmi gotovo ne.«

»Lepo,« se reži Sergej, »ampak za tako ugotovitev ti ne bi bilo treba živeti poltretje leto v taboriščih. Pogledal bi bil v kakšno knjigo, pa bi bil zvedel.«

»Knjige ne zaudarjajo in te ne tiščijo ponoči v rebra. Ne blebečejo kar naprej brez potrebe, se ti ne praskajo pred nosom in ti ne nategujejo slušnih živcev, da se ti včasih zdi, kakor da imaš kožo razpeto po vsem bloku in te razen štabaka ter kapa še vsak kolega po mili volji lahko drega vanjo.«

»Morda tudi midva smrdiva drugim in jim greva na živce. To je menda zla usoda vsake skupnosti, od družine navzgor,« mežika Sergej. Vabi ga, naj mu zaluča duhovito oblikovan stavek nazaj kot žogo čez nevidno mrežo, da bosta v igri besed o stvareh in ljudeh, ki o njih oba mislita podobno, hitreje in bolj prijetno pregnala uro, morda ves večer, naslednji dan. A Jole umolkne.

Njegova obraba ne prizanese niti Sergeju. Poleg inženirjeve iskrene naklonjenosti začuti prehladno pamet in močnejše kot kdaj se zave komaj opazne previdnosti pretanjenega razumnika do robatega komisarja, s svoje strani pa nezaupanja, da bi Sergej kdaj sam od sebe odstopil pol hiše za bivališče siromakom. Saj se ujemata, se cenita, vendar se v vseh skupnih mesecih nista pripravljena razodeti drug drugemu do zadnje misli. Poslednjo cigareto znata pokaditi skupaj, najspodnejše misli in občutja si ne pokažeta. Tedaj je celo njuno vzorno drugovanje sklenjeno le bolj za sendenski čas, in ko se odprejo vrata, odideta vsak svojo pot. Kot s Hugom in Vitom nekoč, kot z Agom in Bojanom. Pač vojna tovarištva.

Ko ta resnica zazebe, Jole ve, da s Sergejem ne bo tvegala spora, ne bo pa se tudi več igrala s pojmi, ki imajo zanj večjo težo kot za kolega. Je bolje, da ju prekrijejo zmeraj glasnejši sosedje, kratki spanci, rezko brlizganje piščalke in se utečeni taboriščni dnevi raztegnejo v nov teden. Dolenc zares ne zbira več za bolnike, kapi se utišano potegnejo vase, v tovarni je zmeraj manj pravega dela, vse več le brkljanja, nenadnega prisluškovanja mož v daljavo pa mrmrajočega ugibanja barak, kaj prinese naslednji dan. Samo sonce drsi svojo pot od jutra do večera ter določa vedno bolj nejevoljna preštevanja na zbornem prostoru, poldelo po taborišču, ure kosil in večerij, zaklepanje vrat in spanje, dokler na lepem nekega jutra že dolgo sije v barako, pa se ne oglasi žvižg za zbor, smrčijo pogradi božji mir in nihče nikogar nikamor ne priganja.

Tako preprosto je to, si reče Jole. Preprosto ležiš, kot da je nedelja, ter ostaneš doma. Od nikoder kakega zadiranja in suvanja, ker tistih, ki to počno, najbrž sploh ni več. Ne vpraša, kje so esesovci, kje stražarji. Zagleda Sergejevo roko, mu odmahne ter se obrne na drugi bok. Polenaril bo po mili volji, prvič po treh letih.

Miži, se nalašč ne premakne in vseeno zve, da je menda zares konec vojske, ker Nemcev ni v taborišču, vendar so vhodna vrata še vedno zaklenjena. Potem se skozi Senden privali krik:

»Američani!« in tisti hip je Jole buden, v naslednjem trenutku pa z množico vred na prostem.

En sam jeep se počasi bliža taborišču in obstane pred vhodom. Hecni vojaki zlezejo iz njega, oprezujoč naokrog s kratkimi puškami. Eden pomaha kacetnikom, drugi nemarno potrese vrata, tretji dvigne fotografski aparat. V gorčično rjavih uniformah in čeladah, a brezskrbni in mačjih kretenj se vedejo kot skavti na izletu; kakor da se ni ničesar bati in je vojske konec. Jole ne vidi drugega vozila na ravnini, samo sonce sije, med barakami in na zbornem prostoru pa nekaj tisoč taboriščnikov žene tak hrum, kakor da množica blazni od navdušenja.

»Svoboda!« kričijo kacetniki v vseh evropskih jezikih. »Svoboda!«

Nobene osovražene uniforme ni nikjer in zadnji strah pred uničenjem izpuhne v topli zrak. Vojske je konec in vse hudo je pri kraju — lakota, ponižanja, osamljenost, vse, kar jih tlači neskončne mesece in leta. Morje odprtih ust buči brez prestanka, moške kot da ne morejo doumeti nove resnice, naj se še tako dolgo pripravljajo nanjo. Iz trušča se požene pesem, mnogi zdrsnejo na kolena in sklenejo roke v molitvi, obliti od solz, spet drugi se drenjajo k ograji. Vidijo Američane, kako govorijo v radijski oddajnik, sedajo v jeep in se obračajo od taborišča proč.

Divje zarjovejo moške, da bi jih zadržali, se spet pomirijo, ker je jasno, da jih ne pustijo več samih. Smejejo se, trepljajo se po ramenih, si stiskajo roke, poskakujejo kot v kakem prastarem plesu. Jole in Sergej se znajdetaj skupaj in se nasmehmeta. Ni mogoče drugače kot dihati na vsa pljuča in veseliti z množico, postati njen del ter se izgubiti v njej vsaj za nekaj prvih trenutkov zmedenih hvalnic.

Jole se ustopi široko, zakoplje roke v žepe in lovi z rameni sunke progastih lahkokategorikov, ki zdaj začnejo tekati med barakami v nenadni potrebi po gibanju. Nihče jim tega ne more prepovedati ter jih zbijati v ubogljive deseterostope. Tudi smeh je njihova pravica, naraščajoč v cvileče rjovenje, kateremu dodajo vsaj svoj glas, ker vse predolgo samo šepetajo.

Nekateri hitijo v krog brez pravega cilja, kakor da nagonsko iščejo izhod iz Sendna ter najkrajšo pot proti domu. Še zmeraj so množica enako oblečenih, obritih in sestradanih kacetnikov, ampak že ubirajo vsak svojo smer, in če ustvarjajo vrtečo se štreto gnečo, jo le zato, da bi se je čimprej rešili. Jole ve: če bi po čudežu izginila taboriščna ograja, bi se razlili na vse strani po ravnini pa hiteli naprej naprej, kakor daleč bi jih nesle šibke moči, samo da bi bili čim dlje od tisočkrat prekletega kraja. Še so Sendenčani, ker nimajo druge izbire, ampak vleče jih narazen, ne skupaj.

Hrum se poleže, ko se taborišču približa vrsta temnih, sivih vozil, poslikanih z belimi zvezdami. Oklopnik zavozi naravnost v zaklenjena vhodna vrata in jih podre, kakor da so iz lepenke. Zdaj je pot prosta in tovornjaki zavozijo na sredo zbornega prostora. Vojaki radodarno razgrnejo ponjave in prikaže se hrana.

Joletu se zdi nemogoče, da bi mogel Senden rjoveti glasneje, in vendar se to zgodi zdaj, ko taboriščniki vidijo, da Američani odpirajo vreče in škatle ter delijo konserve in kruh. Kakor ponoreli navalijo k tovornjakom, saj tega dne po izginotvi Nemcev ni niti običajnega vodénega zajtrka in doslej samo omamljenost od prostosti duši lakoto, pogled na hrano pa zdrobi vse pregrade. Na mah se nagnetejo čim bližje delilcem, se prerivajo in stegujejo drug čez drugega, lovijo hlebčke in konserve, se zgrbijo nad pravkar prejetim ter začnejo riti skozi gnečo teles v nasprotno smer, da bi našli varen prostorček in jedli jedli.

Jole zapazi, kako nekaj vojakov od prihoda naprej usmerja nanje filmske kamere. Reče si, da na njihovi poti skozi Nemčijo Senden gotovo ni prvo taborišče, ki ga osvobodijo, vendar se obnašajo, kot da je. Venomer drsijo z objektivimi čez ljudi in barake, in ko sledi smerem snemanja, pomisli,

da bodo ti trakovi zadnji ohranili podobo lagerja, kakršnega pomni brezkončen čas, kajti ta dan se Senden spreminja od ure do ure in si je vedno manj podoben.

Kamera ujame ljudi, ki zakurijo ogenj, da bi na njem pogreli meso iz konserv. Lomijo deske s stranišč in jih mečejo v plamene. Na treh, petih, desetih krajih hkrati se dim zavrtinči pod nebo. »Breakfast«, »dinner«, »super« bere čudežne nove besede, ki mu nekdanji v učbeniku ne povedo ničesar, zdaj pa zrasedo v gesla dneva, v žvečenje čokolade, keksov, rib, svinine in kruha. Taboriščniki jedo in se bašejo, kamere pa se tiho brneč sprehajajo med njimi.

Ena obstane na največjih sestradancih, mrliško bledih bolnikih. Ti so preveč lačni, da bi svojo hrano vsaj pogreli. Niti iz rok ne spustijo konserv. Z golimi prsti grabijo vanje ter tlačijo v usta hladno, zbito mastno meso in kruh. Ta in oni si na pločevini poreže kožo, a sega po hrani naprej s krvavimi rokami.

»Ne!« stopi Jole do prvega. »Ne tako hitro! Nehaj zdaj in jej šele čez nekaj ur!«

Človek mu pokaže škrbaste zobe kakor razjarjena žival in stisne konservo k sebi kot zaklad, ki ga je treba braniti. Potem se obrne proč in znova potone v jed. Golta kakor tisti na levi in desni od njega ter v čepečih vrstah naprej. Ribe na svinino, olje na mast, mehki beli kruh vmes. Tudi brezrobe čeljusti z lahkoto meljejo to hrano.

»Počasi, norci!« nagonsko svari Jole in utihne, ko se nabada na sovražne poglede. Nemočno zmigne in s kamero vred gleda shirane, do kosti prestradane požrešne jedce. Zavija se v sladki dim virginijske cigarete in uvidi, da je brez moči, ker ga nočejo ne razumeti ne ubogati. Je eden od njih in zato njegova beseda ne velja nič. Praznih rok se jim bliža, torej se jim mora zdeti tat. Američani pa snemajo, kdo ganjeno pokimava in je pripravljen dati še več konserv in kruha, samo da bi se ubogi vragi končno do sitega najedli.

Jole požveči čokolado in nekaj keksov, drugo zanese na pograd. Kadi in po tistem kolne. On ne more ničesar, Američani nočejo, torej se spet pridruži filmski kameri.

Drug za drugim sestradanci spuščajo hlače pod kolena, ker začne teči od njih, pa vseeno še kar naprej jedo, jedo, da bi čimprej dosegli davno pozabljeni občutek sitosti. Oči jim bolščijo v obilje hrane pred seboj. Nič razumnega se ne posveti v njih, samo jed vidijo in čutijo nepotešljivo vrtajočo praznino v sebi, torej se po kratkih predahih spet bašejo in trpajo vase, goltajo, potem pa nenadoma pozelenijo. Njihovi želodci, vajeni le vodene žlobudre in skrčeni od večletnega stradeža, se uprejo in može upogne v bruhanje. Spredaj in zadaj zdaj teče od njih ter jih zvija, kakor da jim bo potrgalo drobovje.

Brez razumevanja široko zazijajo od nenadne bolečine, ampak ko napad popusti, začnejo spet jesti enako požrešno kot prej, nič izmodreni od pravkar prestane muke. Hlače pustijo na kolenih in v globokem počepu zijajo v hrano. Toliko je je, da je preprosto ne more zmanjkati, a to obilje

se jim zdi preveč pravljíčno, da bi moglo biti resnično. Še zmeraj ne morejo verjeti, da so vse te konzerve na tleh njihove in jim jih noben sosed ne bo ukradel, ker jih ima sam dovolj. Ne prodre jim v zavest, da v taborišču od danes ni več tatov hrane in zato čuvajo svoje pločevinke kot zlato.

Jole vidi, da se vojak s kamero navelíča snemati zmeraj enake prizore bedne nezmernosti. Sam grizlja le kekse in drugo na drugi prižiga lahke, vonjive ameríške cigarete, naježen zaradi nemoči, da bi mogel komu kaj dopovedati s svojo šolsko angleščino, saj vojaki kar naprej privoščíljivo odmahujejo, češ kdo bi mogel siromakom z eno roko podariti dobrote, z drugo pa jim jih v imenu razuma spet vzeti! Namrgodeno strmi po taboríšču, na katerem se sence barak neopazno daljšajo v pozni popoldan.

Tedaj se enemu od jedcev brez hlač utrga bolesten krik. Prevrne se v lastno blato, zatrepče s pol prazno konservo po tleh in se zastrmi z vprašujočim pogledom v nebo. Nato se počasi umiri in oči mu osteklenijo.

Njegov sosed mirno žveči naprej, kot da se ne zgodi nič posebnega. Vsak stari kacetrnik je navajen mrličev in drugih nesreč, le dobre hrane ne. Torej se kljub premorom predaja lastni pojedini, top do vsega okrog sebe. Joletu se zdi, da nikoli ne bo nehal mlaskati. Potem se z enakim krikom prevrne tudi on. S konservo v roki, masten po prstih in okrog ust se zvali blizu prvega in obleži poleg njega mrtev.

Molče meri Jole z očmi Ameríčana, ki ga z veliko težavo pripravi do tega, da pride pogledat mrtve in bruhajoče taboríščnike. Telesno občuti vojakovo zadrego in njegov hlad. Vsi taboríščniki jedo. Nekateri od tega pač umrejo; še kar blažena smrt.

Vojak žveči sladko gumo, nesmiselno premikanje čeljusti je kot razmišljanje z zobmi. Izmelje, da bi morali taboríščniki uporabljati nekoliko zdrave pameti. Zatem se odmaje. Tudi vojaki so navajeni mrličev.

Hladno in stvarno ukažejo Ameríčani odstraniti umrle in odvesti bolne v revir. Večerni obrok hrane je skromen. Usmiljenje se sprevrže v previdnost in umik iz taboríšča. Razdalja od kacetrnikov je najboljše razkužilo. Pravzaprav se vojaki tudi nimajo česa pogovarjati z njimi, potem ko jih po-snamejo, jim dajo hrano ter jim preberejo kratko obvestilo.

Nobenega izhoda iz taboríšča. Sorry! Vojne bo sicer kmalu konec, a je še ni. Ko bo možno, jim bodo omogočili prevoze domov. Dotlej jih bodo oskrbovali s hrano. Oni, taboríščniki, pa naj tačas ne počenjajo neumnosti.

Jole se zlekne na pogradne deske med čudno tihe tovariše. Malokdo s polnim želodcem komu kaj razklada. Nobenih skupinskih načrtov ni slišati. Pri vhodu zdaj stražijo Ameríčani namesto Nemcev, ampak to je le varstvo za mirno spanje.

Trd les in mirna, kar premehka poznoaprilska noč zunaj, privid trave in poljskega cvetja, mir na mir ter prigarano poležavanje. Koliko dni lahko traja vojska, ko je Senden v sredini rajha že svoboden?

Morda se nemški kmetje kmalu vrnejo na polja, ko jih nihče več ne bo napadal med oranjem, vlačanjem in sejanjem. Sveže pobranana zemlja bo še močnejše potegnila proti domu. V Joletovih sanjarijah ni več prostora za

tovariše. Že predvčerajšnji nemški obrazi iz tovarne razpadajo v nič. Komaj kaj drugače bo s sodrugi zebraši.

So le sostanovalci na ukaz. Od Nemcev na silo navožen skupaj, od Američanov čez čas spet narazen. Brez hrupa se bodo razšli vsak s svojim domov v oči. Ameriški vojaki bodo nemara onkraj luže še dolgo pripovedovali o bojevniskem potepanju po Evropi, partizani zagotovo o svojih juriših. Kacetniki bodo o Schönaau in Sendnu molčali. V vsem taboriščnem času ni bilo storjeno nič velikega in sijajnega. Oni so pač živi in mnogi drugi ne več. To je vse.

Nemara je prav, da nekaj dni ne smejo nikamor. Misli se vse prenorovrtinčijo in noge coklajo. Še zmeraj se utrinjajo v glavi kratki stiki, da kdaj sredi trušča znenada ne slišiš niti glasu. Bedasta prekinitve toka ali kaj, samo vogal sosedne barake in kos neba pred seboj, nič drugega. Potem strah, da za tako bolščanje v prazno kapo useka brez opomina.

A ni udarca. Sam mir in zgodnje jutranje sonce, podaljšanje nočne tišine v nov dan, dihanje spečih tovarišev in počasno tipanje v slutnjo, kaj lahko pomeni svoboda od jutra do večera vse prihodnje dneve. Izbirati poti, tovariše in pogovore po lastnem okusu, načrtovati povratek in si določiti približni vrstni red obiskov:

najprej pri Manji doma, od tam kratko sporočilo v Melinje, da je zdrav, ampak da ga nekaj časa ne bo. Ata in mama bosta razumela, da se mora pogovoriti z njo sto stvari. Vmes poti skozi parke in mimo ribnikov; še raje v gozd med smreke. Se misli Senden vleči štirinajst dni, tri tedne?

»Zbor!« te sune coklanje pod brado, treska robavsasto v tišino. Vrag in kavbojske manire! se kremžiš otročje po dremuckanju. Je zaman, že preveč mrmrajočega in preklinjajočega prebujanja po škripastih pogradih. Toda, stoj, beseda vendar ni ne angleška ne nemška!

»Zbor bataljona!« se spet oblastno zadere isti glas. »Vsi Slovenci, zbor!«

To je ukaz, ki terja poslušnost. In ker je nemško rezek, začnejo nekateri možaki stokajoč in pretegujoč se vstajati, kakor so pač navajeni vsako jutro, odkar so v Sendnu. Te za hip stisne, da jih dobiš okrog ušes, če ne skočiš dali, dali, pa si dovolj buden, da samo buljiš v zehajoče lezenje zebrašev k mizi in te znova oplazi gromki klicar:

»Dnevno povelje št. 1, Senden, aprila 1945.

Vsi Slovenci se takoj zberejo na zbornem prostoru pri zastavi. Sledi nagovor komandanta bataljona od ... do ... Potem bodo vaje v korakanju od ... do ... Sledi kosilo od ... do ...

Oni bere naprej, ampak preveč loviš sapo, da bi dojel podrobnosti, le konec prestrežeš, ker je poudarjen močnejše:

»Komandant bataljona Dolenc, komisar ...«

Bedasto zavrtiš glavo v kot, kjer se polni pogradi mirno naprej tresejo od drnjohanja, naciljaš v Sergeja, ki hinavsko resno mežika izpod koca, se vrneš v svetlobo med okni. Vzdihneš, da si cepec, ker ne doumeš smisla besed ne sestanka pri mizi ne nujnosti nesramnega prebujanja. »Svoboda!« zalepiš veke nazaj v mižanje, sučeš na drugi bok, ne gre več; konec manjstih blodenj.

»Ali tudi Francozi in Holandci zborujejo?« zapika Sergej.

»Ni slišati,« godeš, »samo mi.«

»Potlej je pač nova Dolenčeva akcija.«

Si zlecajoči se cigaretni paša in puhaš kolobarjast dim. Nalašč zate se zvija v trebušni ples po sončnih pramenih. Svoboda za vse zaspance, tudi za vrabčji kreg pod oknom, za žlezasto nestrpnost, kdaj se leni dnevi iztečejo, za željo po vreli turški kavi.

Odzehaš za Sergejem proti umivalnici pa spet obstaneš in si durek že drugič ta dan. Bes te plentaj, če po glavni taboriščni cesti ne maha naproti četica Slovencev! Eden nese spredaj majhno trobojnico, ob strani strumno stopa Dolenc in poveljuje po taktu:

»Leva, desna, ena, dve . . !«

Ne moreš si kaj in prasneš v smeh hkrati s Sergejem. Trapasta, žalobna veselost te ščegeta po preponi, da se kar hahljaš. Si zmešan ti ali oni ali kar vsi skupaj, ne razumeš, le zijaš in skimavaš, se umikaš na rob. Vsaj napoti nisi, mežikaš čričkaste volje, brez odziva pri brumnih soldatih. Samo trdi cop — copot, leva — desna, tesno vkup, atek k atku, nič na nič, vrsta atkov, mala moč, četa zajčkov, cop — copot, to je več, možek, mož, velik mož.

»Komaj so nehali, oni, začenjamo mi,« maje Sergej. V njegovem hladnem razumu ni prostora za razburljivi tam — tam nog. »Tu je vojske konec, v Evropi je bo v nekaj dneh. Koga neki bo ta bataljon pol gibljivih revežev šel reševati, ko bo že vse svobodno?«

Sebe — cop, strah — copot, ravno hrbet, ena — dve! Srep pogled, Senden proč, cokla — cok, rame gor, majhnost stran, rasti, moč, ena dve, bobne sem, tolči v tla, žar v oči, žalost v kot, prosti smo, močni spet, za domov, to pa to!

Izginjajo za barakami, Sergej odmotovili; nič ni z duhovičenjem v dvoje. Vsak naj pač po svoje znova postaja dedec, si pljuskaš hladno vodo v obraz. Ovčar s skoki do osamelih kmetov, tile s korakanjem. Če spet gulijo nove vloge, tudi prav; svoboda za vse. Zate mrzel curek na prsi, da te spreleti dražljiv srh. Potlej sončna kopel pri ograji. Staro nečimrno fantovsko postavljanje z zagorelo poltjo. Ne da se gledati v sonce ne kotiti ponigliavih misli, le pražiti se in lesti vase. Samo še golo, poteče se telo na tleh si in ne želiš biti vsaj kako uro nič drugega.

»Veš, da so v Sendnu tudi še pametni ljudje?« se oglasi Sergej. »Ne tile iz bataljona, ampak Belgijci in Holandci. Enako dobro kot midva vedo, da je v naših barakah golazen. Ugotovili so tudi, kako nas nihče ne sili, da bi še zmeraj bivali v njih. Ali pa bi se morda rad ti kar naprej valjal po pogradu?«

»Ne.«

»Torej poiščiva kje kakšno plahto in si postaviva šotor!!«

Zarežita se drug drugemu in v hipu sta pobalina, ki se gresta kratke hlače pa indijanarice. Kdo bo pokazal večjo domiselnost ter iznajdljivost v že precej izropanem taborišču? Oddahneta si s senco nad glavo in vtem

ko Sergej govoriči o snidenju z domačimi, gledaš, kako se stari, neprijazni Senden podira z neustavljivo naglico.

Vsak hip na levi in desni zraste nov šotor ter zagori nov ogenjček, na katerem si dva, trije pečejo, cvrejo in kuhajo. Po gorivo z njimi vred hodiš k barakam pa trgaš ter lomiš deske in late, da v stenah zazevajo luknje. Še pred večerom je taborišče razdejano, kakor da ima za sabo vrtinec. Plaht davno ni več dobiti, šotori pa rastejo kar naprej, le zmeraj bolj so podobni lesenim in kartonastim kolibam. Nekdo privleče od nekod valovito pločevino, jo upogne, zatakne oba robova v zemljo in srečen zleze v svoj predorček.

Zvečer se ti taborišče raztegne v podobo neresničnosti. Mrak spremeni ruševine barak v nizko nazobčano gričevje, na vsem velikanskem prostoru pa iz tal poženejo ogenjčki. Glasovi se utišajo do prasketanja gorečih drv, od katerih zadiši po smodu kakor z domačih pašnikov na jesen. Ogenjček sveti ob ogenjčku, trepeče in poplesava v rahlem ravninskem vetru. In ko se noč zgosti, se ti zdi Senden podoben ogromnemu pokopališču za vse svete, na katerem je utaborjenih nekaj tisoč molčečih pastirjev.

Po njem se tiho premikajo sence, poležavajo, jedo, kadijo, strmijo v nebo in sanjarijo o jutrišnjih poteh domov. Morda se kje oglasi napev, mogoče pa je to le veter, ki neti ognje tudi potem, ko jih možje pustijo ugašati, da se za hip še vzpnejo kvišku in spet padajo vase, dokler ne ugasnejo v komaj tlečo žerjavico.

Zdaj verjameš, da je zate vojske zares konec.